

Licht en logos

De betekenis Herman Bavinck voor exemplarisch onderwijs

Exemplarisch leren is te beschouwen als een pedagogiek/didactiek die terughoudend is tegenover de moderniteit. Met 'moderniteit' doel ik in dit verband op het idee dat de werkelijkheid met behulp van de natuurwetenschappen afdoende verklaard kan worden. Een christelijk denker die goed inzicht had in de aard van de moderniteit is Herman Bavinck (1854-1921). Hij was niet alleen theoloog, maar schoolde zich ook in de wijsbegeerte en de menswetenschappen. Wat kunnen we van hem leren als we nadenken over goed onderwijs anno 2009? Ik schets in deze bijdrage een paar hoofdlijnen.

De spanning met de moderniteit

Wat is moderniteit? Moderniteit heeft te maken met de ontwikkeling van de natuurwetenschappen sinds de 16e eeuw. De grote toename van kennis over de wereld en de ontdekking dat je met die kennis ook de wereld kunt beïnvloeden heeft het wereldbeeld grondig veranderd. Als je de verschijnselen heel goed kunt analyseren, zo is de gedachte, ga je op den duur begrijpen hoe de onderlinge verbanden liggen. Naarmate je meer wetenschappelijke kennis hebt,

bijvoorbeeld bij als zij het werken met exempels verdedigen en ze van leraren de angst horen dat veel leerlingen de eindtermen van de overheid niet zullen halen. 'Eindtermen' hebben een relatie met beheersingsdenken: als leraar zorgen dat je zo effectief mogelijk veel kennis overdraagt. Bij exemplarisch leren gaat het eerst om kwaliteit en dan pas om kwantiteit.

Bavinck en de 'evidence based' benadering

Bavinck is als denker vooral belangwekkend omdat hij de spanning tussen het christelijk geloof en de moderniteit grondig ervaren en doordacht heeft. Honderd jaar geleden hield hij in Princeton (VS) de beroemde Stone-lezingen over de verhouding filosofie en openbaring. Weliswaar leven wij een eeuw later, en zelfs – zoals vaak gezegd wordt – in de postmoderne tijd, maar de kern van de problematiek is nog precies gelijk. Vanwege de fijnzinnigheid en afgewogenheid van zijn redenering is Bavinck voor de pedagogiek, en in het bijzonder voor de onderwijskunde, nog steeds inspirerend. Dit vakgebied is in zijn taakstelling namelijk modern van aard. Onderwijskundigen houden zich bezig met het creëren van goede leeromgevingen. In onze universitaire opleidingen

'Het licht gaat over de wereld en onthult voor leerlingen iets van de waarheid over de wereld'

kun je de wereld dus beter begrijpen én beter naar je hand zetten. In de Wagenseinse opvatting echter dragen de verschijnselen al in zichzelf betekenissen. Die betekenissen kunnen door de kennende mens ontsloten worden, maar zijn niet van de menselijke kennis afhankelijk. Het begrijpen hangt dus niet van de wetenschap af, maar van het vertrouwen dat de werkelijkheid zelf het geheim van haar wonderlijke orde prijs kan geven. Geen wonder dat ambassadeurs van exemplarisch onderwijs een conflict ervaren met het natuurwetenschappelijke paradigma. Dit gebeurt

zijn we gewend te zoeken naar evidence based condities waaronder leren het meest kansrijk is. 'Evidence based' suggereert ook dat bepaalde aanpakken als onweersprekelijk goed kunnen gelden. De onderwijswerkelijkheid is echter zo ingewikkeld dat je voorzichtig moet zijn die onweersprekelijkheid klakkeloos te accepteren. Betekent dat dan dat je helemaal niet zou moeten streven naar wetenschappelijk bewijs? Nee, zou Bavinck zeggen, natuurlijk mag je zoeken naar bewijs, maar let erop dat dit niet allesbepalend is.

Evenwicht

Kenmerkend en aansprekend is Bavincks gevoel voor nuance. Hij heeft waardering voor wetenschappelijke gegevens. In zijn pedagogische werk vind je regelmatig verwijzingen naar resultaten van experimenten (wat werkt het beste?). Die keurt hij niet af, maar tegelijk blijft hij met argumenten aantonen waarom een normatief geladen aanpak de voorkeur verdient. Uit de feiten (ik noem een eigentijds, maar fictief voorbeeld: kinderen willen gemiddeld twee uur per dag achter de PC zitten) kun je niet een richtlijn afleiden over de regels die je stelt (bijvoorbeeld: kinderen behoren ongeveer twee uur per dag achter de PC te zitten). Welke normen je stelt, is afhankelijk van een redenering over wat wel en wat niet goed is. Door het normatieve voorop te stellen doet Bavinck recht aan de eigenheid van de pedagogiek. Men moet daarin altijd rekenen met het feitelijke, terwijl handelingsrichtlijnen een normatief denkproces vereisen.

Herman Bavinck. Bron: archief PhtU Kampen

Illustratief is bijvoorbeeld zijn grote waardering voor empirisch onderzoek

naar de geestelijke en lichamelijke ontwikkeling van schoolkinderen in *De Nieuwe Opvoeding* (p. 61-62). Toch graaft hij een spade dieper dan de natuurwetenschappelijke methode en geeft hij de hoofdlijn aan waarlangs je de gegevens een plek moet geven. Wetenschappelijke gegevens staan nooit op zichzelf, maar altijd ten dienste van een verstandige redenering over hoe je onderwijs inricht. In heel zijn werk – zelfs in zijn *Dogmatiek* – is deze evenwichtigheid te vinden. Als ik denk aan leeromgevingen, dan zijn vooral de boeken *De opvoeding der rijpere jeugd* (1916) en *De nieuwe opvoeding* (1917) van belang. Daarin toont Bavinck zich een goed trendwatcher op het gebied van onderwijs. In zijn tijd was er een doorbraak van twee kanten. Vanuit het oosten (Duitsland) kwam de reformpedagogiek en vanuit het westen (de Angelsaksische wereld) de empirische en pragmatische pedagogiek. In de eerste staat het

zich ontwikkelende individu centraal; in de tweede gaat het meer om het nut van de kennis voor de gemeenschap. In de behandeling van deze trends gaat Bavinck heel principieel te werk. Hij bespreekt niet zozeer de uitingsvormen van de nieuwe stromingen, maar de onderliggende gedachtegang. Bij de Duitse invloed heeft Bavinck zijn vraagtekens ten aanzien van het positieve mensbeeld. Bij de Angelsaksische invloed toont hij zich bevreesd voor het pragmatisme. Omdat Bavinck de lijnen zo principieel schetst, heeft

zijn werk een zekere tijdloosheid. Daarom heb ik beide genoemde boeken herhaaldelijk en met vrucht kunnen raadplegen bij het beoordelen van nieuwe stromingen zoals het nieuwe leren, ontwikkelingsgericht onderwijs en competentiegericht onderwijs.

De kennende mens

Wat is het belang van Bavinck voor exemplarisch onderwijs? Naar mijn smaak is dat vooral zijn denken over de antropologie (de leer van de mens). Bavinck ziet de mens als fundamenteel religieus. Door de algemene

openbaring hebben alle mensen een notie van God. Zij kunnen, om in de geest van artikel 2 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis te spreken, in de werkelijkheid vonken van God bespeuren. Het is dan ook abnormaal om atheïstisch te zijn. De hele schepping verwijst naar God en moet verwondering wekken. Twee elementen uit de mensleer wil ik in het vervolg van deze bijdrage voor het voetlicht halen, namelijk de aard van het kennen en de verhouding van de mens tot de wereld. Het eerste komt in Bavincks *Dogmatiek* uitvoerig aan de orde. Voor het tweede zijn de *Pedagogische Beginselen* een belangrijke bron, met name paragraaf 48 en volgende. In dat deel van het boek gaat het onder andere over de verhouding 'het woord' en 'de aanschouwing'. Dit is een enigszins problematisch punt, omdat Bavinck het spelkarakter in de kennisverwerving – dat voor exemplarisch onderwijs zo belangrijk is – geen plek geeft. Maar dat zou een nadere bespreking vergen, en

het is niet terecht om in deze korte bijdrage Bavinck te overvragen.

De oorsprong van de kennis

Ik beperk me dus tot de twee genoemde punten. De eerste kwestie betreft de oorsprong van de kennis. Het gaat om de volgende vraag: is het denken eerst (dus je eigen constructies) of gaat de zintuigelijke waarneming voorop? Bavinck neemt hier genuanceerd, maar wel heel duidelijk stelling voor het laatste. Alle kennis van het verstand begint met de zintuigelijke waarneming. De reden hiervoor is dat God Zich laat kennen in Zijn Openbaring. 'Heft uw ogen omhoog en ziet wie al deze dingen geschapen heeft'. We kennen God door de Schrift, maar God openbaart Zich ook in de natuur. Het bijzondere is dat er dus een eenduidige relatie is tussen wat mensen kunnen bevatten en wat God aan betekenis in de schepping heeft gelegd. De kennisleer gaat uit van één Schepper die alles in harmonie met elkaar heeft gemaakt. Bavinck wijst in aansluiting bij Augustinus en Thomas van Aquino op het beeld van het licht van God dat zowel op de dingen straalt als ook op de geest van de mens. 'Dat zoo het subject het object kan kennen, is alleen verstaanbaar voor wie gelooft, dat het eenzelfde Logos is, die en de werkelijkheid buiten ons en de wetten van het denken in ons schiep en die beide in organisch verband zette met en corresponderen liet op elkaar. Zoo alleen is wetenschap mogelijk, d.i. is kennis niet slechts van den wisselenden schijn, maar van het algemeene, van het logische in de dingen' (zie Gereformeerde Dogmatiek, paragraaf 68 en 69, citaat p. 205).

Het ordenende verstand en de Logos

Wat betekent dit voor leraren? Als we Bavinck volgen, mogen zij – nee, moeten zij – overtuigd zijn van het licht dat door het verstand van de kinderen heen werkt, ondanks alle verduistering. En ook mogen ze ervan doordrongen zijn dat de leerstofinhoud verder reikt dan opsommingen van feiten. Het licht gaat over de wereld en onthult voor de leerlingen iets van de waarheid over de wereld. De leerlingen komen dichterbij de waarheid. Met deze uitspraak is er tegelijk ook kritiek op een standpunt waarin gezegd wordt dat het in het onderwijs alleen maar om de zintuigen gaat. Nee, zo betoogt Bavinck, de zintuigen zijn het begin, maar de waarnemingen worden uiteindelijk geordend door het verstand. Als leerling moet je benoemen, classificeren en verbanden leggen. Op die manier krijgt kennis betekenis. De persoonlijke zingeving bij de leerling is dan ook het doel van alle zintuiglijke waarneming. Alle leerlingen die de leraar in de klas voor zich ziet, zijn bezig om in hun geest de dingen bij elkaar te brengen. Iedere leraar spant zich ervoor in

om dat mogelijk te maken.

De leerling en de werkelijkheid

De tweede kwestie betreft de verhouding tussen de kennende leerling en de werkelijkheid. Het oude debat tussen realisme en nominalisme reikt verder terug dan de middeleeuwen en is in onze tijd door de opkomst van het constructivisme weer dunnetjes overgedaan. Bavinck bespreekt de thematiek in de *finesses*. Waar het om gaat, is de vraag of er intrinsiek waarheid gelegen is in de verschijnselen buiten onszelf of niet. Het nominalisme beweert dat betekenissen louter te danken zijn aan de mens, degene die met zijn geest naar de werkelijkheid kijkt. Hij construeert een eigen wereld – weliswaar in contact met anderen, en mogelijk ook wel met erkenning van een feitelijk materiële wereld – maar toch, het is en blijft een door de geest geconstrueerde wereld. Bavinck houdt vast aan de intrinsieke betekenis van wat waargenomen wordt. Dat is geen arbitraire uitspraak, maar is van belang in verband met de geldigheid van kennis. Wie met kinderen zoekt naar het wezen van een fenomeen, gaat ervan uit dat die betekenis ook gevonden zal worden en dat die een algemene geldigheid zal hebben voor allemaal – ook al krijgt die een eigen natuurlijke inbedding in de voorstellingswereld van de kinderen. Rekening houden met de veelkleurigheid in het denken van kinderen en rekening houden met de veelkleurigheid van de verschijnselen leidt dus niet tot relativisme.

Inspirerend voor nu

Is dit allemaal niet te abstract voor de praktijk van het onderwijs? Bavinck is direct na de verschijning van *Pedagogische Beginselen* in 1904 al verweten dat hij te theoretisch was en dat hij onderwijzers te weinig aansprak. Dat blijkt nu – na meer dan een eeuw – meer kracht dan zwakheid te zijn. Hij heeft de problemen in het conflict tussen een christelijk wereldbeeld en de moderniteit scherp doorzien. Dat conflict heeft weliswaar andere verschijningsvormen dan toen, maar is in zijn grondvragen nog hetzelfde. Bavincks werk helpt ons om helder te krijgen waar we zelf willen staan en kan mijns inziens ook inspirerend zijn voor het werken met exemplarisch onderwijs. In de geest van Bavinck mag je best toetsen of dit unieke concept aantoonbaar beter is dan andere vormen van onderwijs. Het zal je meer inzicht geven in hoe deze manier van leren werkt. Maar let op: je beslissingen over de invulling mogen hier niet alleen van afhangen. Onderwijs is een blijft een normatieve praktijk.

Bram de Muynck is lector Onderwijs en Identiteit bij Driestar educatief.